

II. VİYANA SEFERİ SONRASI DÖNEMDE AVUSTURYA ESİRLERİNİN AKİBETİ (17. YÜZYIL SONU-18. YÜZYIL BAŞI)

THE FATE OF THE AUSTRIAN CAPTIVES IN THE PERIOD AFTER THE SECOND SIEGE OF VIENNA (END OF THE 17TH CENTURY-BEGINNING OF THE 18TH CENTURY)

Yusuf YILDIZ

Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, yusufyildiz@ibu.edu.tr,
Bolu/Türkiye

ÖZ

Osmanlı-Avusturya ilişkileri, 14. yüzyılda başlamıştır. Çünkü Türkleri Avrupa'dan atmak isteyen Doğu Avrupalı koalisyon güçlerine Avusturyalı Habsburglar da destek vermişlerdir. Avrupa yönündeki Türk ilerleyişi, takip eden iki yüzyılda hızla devam etmiştir. Türkler, Fatih Sultan Mehmet devrinde İstanbul'un fethinden sonra Avusturya sınırına epey yaklaşıp da bu dönemde Osmanlı-Avusturya ilişkileri henüz yoğunluk kazanmamıştır. Avusturya için asıl Türk tehlikesi Kanuni Sultan Süleyman devrinde başlamıştır. Çünkü Kanuni'nin Macaristan'ı fethinden sonra Osmanlı-Devleti ile Avusturya sınır komşusu olmuştur. Bundan sonra iki devletin çıkarlarının aynı bölgede çatışması, yüzyıllarca sürecek olan bir savaşlar sürecinin başlamasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Tabii ki bu mücadeleler esnasında her iki taraf da birçok esir ele geçirmiştir. Osmanlı Devleti'nin, ele geçirdiği Avusturyalı esirler hakkında bilgi veren kaynakların sayısı, özellikle II. Viyana kuşatması sonrasında artmaktadır. Bu kaynakların verdiği bilgilerden, esirlere bazı şartlarla özgürlüklerine kavuşma hakkı tanınmıştır. Esirler, genellikle fidye ödeyerek özgürlüklerine kavuşabilmişlerdir. Sıkça başvurulan diğer bir kurtulma yolu ise din değiştirme olmuştur. İslam'ı kabul eden esirler, serbest bırakıldığı gibi devlet hizmetine alınma, maddi destek gibi devlet tarafından sağlanan bazı imkan ve ayrıcalıklardan da faydalanmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Avusturya, savaşlar, esirler, özgürlük

ABSTRACT

The Ottoman-Austrian relations began in the 14th century. Because, the Austrian Habsburgs also supported the Eastern European coalition forces who wanted to expel the Turks from Europe. The Turkish push towards Europe continued rapidly during the next two centuries. Although the Turks approached the Austrian border after the conquest of Istanbul in the reign of Mehmet II, the Ottoman-Austrian relations did not intensify in this period. The real Turkish danger began for Austria during the reign of Suleiman the Magnificent. Because, after Suleiman conquered Hungary the Ottoman Empire and Austria were henceforth neighbors shared common borders. As the interests of both states subsequently clashed in the same area, the beginning of a process of long wars became inevitable. Undoubtedly, both sides seized many captives during these struggles. The number of sources giving information about the Austrian captives that had been seized by the Ottoman Empire is increasing especially after the second siege of Vienna. Under certain conditions, the prisoners were granted the right to obtain their freedom. The prisoners could usually gain their freedom by paying ransom. Another preferred way to become free was the conversion. The prisoners who accepted Islam were not only released, but also benefited from some possibilities and privileges provided by the state, such as being admitted into the state service or financial support.

Key Words: Ottoman State, Austria, wars, captives, freedom

1. GİRİŞ

Osmanlı-Avusturya karşılaşmasını, daha doğrusu o zamanlar Avusturya, Habsburg bölgelerinden biri olduğu için Osmanlı-Habsburg karşılaşmasını, 14. yüzyıla kadar götürmek mümkündür. Ancak Osmanlı-Avusturya ilişkileri, Türklerin zamanla sınırlarını Avrupa yönünde genişleterek Habsburg sınırlarına yaklaşması ve nihayet Kanuni Sultan Süleyman döneminde Macaristan'ın fethiyle somut bir şekil almıştır. Artık komşu olan ve çıkarları aynı bölgelerde çatışan iki imparatorluk arasındaki uzun sürecek savaşlar ve sınır çatışmaları¹ da gerçek manada bu dönemde başlamış ve aralıklarla neredeyse 19. yüzyıla kadar devam etmiştir. Belki de bu savaşların en yoğun olarak yaşandığı dönem II. Viyana kuşatması ve bunu takip eden dönemdeki uzun savaş evresidir. Osmanlı orduları, 1683 yılında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa komutasında Viyana'yı ikinci kez kuşatmış, ancak başarısız olan kuşatma, kaldırılmak zorunda kalmıştır. Bu olaydan hemen sonra, Osmanlı'nın bu başarısızlığından yararlanmak isteyen Avrupalı devletler, bir Kutsal İttifak oluşturarak Osmanlıları Avrupa'dan atmak için saldırıya geçmişlerdir. Avrupa tarihinde Büyük Türk Savaşları, Türk tarihinde ise Osmanlı-Kutsal İttifak savaşları (1683-1699) olarak bilinen bu savaşlar, Osmanlı'nın yenilgisiyle sonuçlanmış ve Karlofça Antlaşması imzalanmıştır. Bu savaşlarda Balkanlarda ağır bir darbe yiyen Osmanlı Devleti, Transilvanya, Hırvatistan ve Slovenya ile beraber hemen hemen Macaristan'ın tamamını kaybetmiştir (Uzunçarşılı, 1983: 482-501; Hammer-Purgstall, 1830: 399 vd.)

Bu savaşları, tarihi perspektiften çeşitli yönleriyle değerlendirirken, karşımıza çıkan en ilgi çekici konulardan biri, savaş esirlerinin durumları ve akıbetleri olmaktadır. Bu savaşlar esnasında doğal olarak hem Avusturya tarafından hem de Türk tarafından önemli sayıda esir alınmıştır. Bu esirlerin bir kısmı, anlaşmalar gereği karşılıklı mübadeleler çerçevesinde iade edilirken, bunlar dışında kalanlar, çeşitli alanlarda istihdam edilmişlerdir. Birçoğu özel şahısların mülkiyetine geçerek köle olan bu esirlere, elbette belli şartlarla hürriyetlerini elde etme hakkı tanınmıştır. Bu, bilhassa fidye, İslam'ı kabul ve azat etme yoluyla sağlanmıştır. Elbette bunlardan en sık rastlanılan ve en kolay olanı – bedel bir şekilde bulunduğu takdirde – fidye usulüyle esirin kurtarılması olmuştur. Bu çalışmanın amacı, bazı çarpıcı örneklerle, sözü edilen Osmanlı-Avusturya savaşları esnasında esir edilen Nemçeli, yani Avusturyalı ve Alman esirlerin, hangi yollarla hürriyetlerine kavuştuklarını göstermektir.

2. OSMANLILARDA ESİRLİK/KÖLELİK

Osmanlı Devleti'nde “esir” kelimesi ile “köle” kelimesi arasında kavramsal açıdan belirgin bir fark bulunmamaktadır. Özgür olmayan insanları nitelemek için bu kavramların her ikisi de kullanılır. Anlaşıldığı kadarıyla başlangıçta Osmanlı Devleti'nde esirlik olmadığı için ele geçirilen toprakların gayrimüslim hakları, hayatlarını hür insanlar olarak sürdürmüşlerdir. Örneğin Osman Bey, esir alınan Yarhisar beyinin kızına esir gibi davranmamış, hatta onu oğlu Orhan'la evlendirmiştir. Bursa ve İznik'i fetheden Orhan Bey, buralardan hiç esir almamış ve bu şehirlerin halkını memleketlerinde kalma ya da gitme konusunda serbest bırakmıştır.

I. Murat devrinde Rumeli'de yapılan fetihler esnasında ilk esirler alındıktan sonra, Osmanlı Devleti'nde, savaşlar, uzun bir süre esir elde etmenin tek kaynağı haline gelmiştir. Aynı hükümdar döneminde kurulan Yeniçeri Ocağı'nın çekirdeğini, savaş esirleri oluşturmuştur. Elbette esirlerin bir kısmı da gaziler arasında taksim edilmeye başlanmıştır. Onlar da bu esirleri ya satmışlar ya da kendi hizmetlerinde kullanmışlardır (Engin, 2002: 246). Fetih yoluyla genişleme politikası izleyen Osmanlı Devleti'nin, sınır boylarında düzenlediği akınlar ve uzun seferler esnasında savaş ganimeti olarak elde ettiği esirlerin sayısı zamanla artmıştır. Böylece ortaya çıkan esirlik kurumu, sosyal hayatın önemli bir unsuru haline gelmiş ve esirler, devlet ve saray hizmeti başta olmak üzere birçok alanda istihdam edilmeye başlanmıştır. Esirlerin büyük çoğunluğu, 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendi sahiplerinin hizmetinde bulunurken, bir bölümü de şehirlerdeki atölyelerde ya da küçük işyerlerinde çalışmışlardır (Selçuk, 2014: 1007). Esirler ya da köleler, Osmanlılarda, tarımsal sahalarda kitle olarak kullanılmamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti'nde Roma “latifundium”larına benzeyen büyük çiftlikler ya da köle yığınlarıyla işletilen tarım alanları yoktu. Araplar ve Osmanlılar, köleleri daha çok denizcilik alanında kürekçi olarak çalıştırılmışlardır (Tahiroğlu, 1979-1981: 653-654). Kadın esirler, genellikle aile içi hizmetlerde kullanılmışlardır. Kendilerine çeşitli meslekler de öğretilen bu kadın esirlerin, evlendirildiği veya azat edildiği durumlara da sık rastlanmıştır. Esirlerin casus olarak kullanıldığı ve bunlardan ülkeleri ve orduları hakkında bilgi alındığı da olmuştur. İslam'ı kabul edenlere ise farklı bir statü verilmiştir. Bunlar, çeşitli hizmetlerde istihdam edilmiş ve kesinlikle takasların

¹ Burada belirtmek gerekir ki, patrimonial imparatorluk, sınır çatışmaları temelinde birbirine karşı güvenliklerini sağlamak için askeri-idari birimler olan sınır savunma sistemlerini kurmuşlardır. Bu askeri askeri-idari birimler, sınır bölgesinde yapılan küçük akınları da önlemiştir. Bu küçük akınlar, serhat bölgesi halkının geçiminin sağlanmasında önemli olduğu için barış zamanlarında bile düzenleniyor ve bu akınlar esnasında birçok ganimet ve esir elde ediliyordu. Sınır savunma sistemi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Solak, *Erken Modern Dönemde Osmanlı-Habsburg Sınır Savunma Sistemleri* (1540-1664), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.

dışında tutulmuşlardır. Fidyeye vererek kurtulmak isteyen esirlere engel olunmamıştır. Ancak zulmüyle kötü ün yapmış olanlara bu hak tanınmamış, bunlar, ya öldürülmüş² ya da kürek mahkûmu yapılmışlardır (Engin, 2002: 246-247)

İslam hukuku, esirlerin beslenme ihtiyacının, esir alan devlet tarafından karşılanmasını öngörmüştür. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de, "Onlar kendi canları çektiği halde yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler" denilmektedir. Hz. Muhammed de savaş esirlerine insanca muamele edilmesini emretmiştir (Özel, 1995: 384). Yani İslam dininin emirleri gereği, bazı istisnalar dışında esirlere iyi davranmak, karınlarını doyurmak, başlarını tıraş etmek ve onlara yeni elbiseler giydirmek esastır. Bu nedenle ellerindeki esirleri aşırı şekilde dövmeyle kusurlu veya hastalıklı köleleri pazarlayanlara karşı şiddetli cezalar uygulanmış, aşırı dövülen ve yaralanan bir köleye, efendisini mahkemeye verme hakkı tanınmıştır.³

İstanbul'daki ilk esir pazarı, Haseki semtinde kurulmuştur. Pazar, 16. yüzyılda şehrin ticaret merkezi olan Bedesten civarına kaymıştır. Esir alım satımı, 17. yüzyıl başlarından itibaren ise Kapalı Çarşı ile Nuruosmaniye civarında bulunan Tavukpazarı'ndaki Esir Hanı'nda yapılmaya başlanmıştır. Bu, tek kapılı ve 300 odalı bir yapıydı. Her biri bir esir tacirine ait olan bu odalarda tutulan esirler, hanın ortasında açık artırma usulüyle veya özel pazarlarda satılmışlardır. Esir Hanı, aynı yüzyılın ortalarında yanmıştır. Tekrar tamir edilerek 18. yüzyıl sonlarına kadar varlığını korumuşsa da günümüze hiçbir izi ulaşamamıştır. Esir Pazarı, 19. yüzyılın ikinci yarısında kapatılıp esir ticareti yasaklandıysa da devletin yıkılışına kadar gayrimeşru yollarla ticarete devam edenler olmuştur (Engin, 2002: 247-248).

3. AVUSTURYA ESİRLERİNİN ESARETTEN KURTULUŞU

Müslüman devletlerin, 12. yüzyıldan beri Hristiyan devletlere, ticareti geliştirmek için verdiği kapitülasyon adlı ayrıcalıkların, Hristiyan esirler sorununun çözümünde önemli bir rolü olmuştur. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin de verdiği bu kapitülasyonlara, genellikle karşılıklı esir ve köle mübadelesini içeren bir madde konulmuştur. Fransa başta olmak üzere Venedik ve Hollanda gibi ayrıcalıklı ülkeler, bir taraftan bu haktan yararlanırken, diğer taraftan da Osmanlı ve müttefiklerine, onların düşmanı olan Habsburgların ve müttefiklerinin topraklarından esir sağlamışlardır. Bu da, 18. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyan esirlerin büyük çoğunluğunun, bu devletlerin tebaasından, özellikle de Türklerin Nemçeli olarak adlandırdıkları Alman ve Avusturyalılardan oluşmasına neden olmuştur.

Esirlerin karşılıklı değişimi ve serbest bırakılması konusunda Karlofça Antlaşması'ndan (1699) önceki dönemlerde de bazı anlaşmalar olduysa da, bu soruna gerçek anlamda genel bir çözüm bu anlaşmayla getirilmiştir. Karlofça Antlaşması'nın 12. maddesi, esirler meselesini düzenlemiş ve bu düzenleme, hemen hemen hiç değiştirilmeden 18. yüzyılın diğer antlaşmalarına da girmiştir. Buna göre, resmi hapishanelerde bulunan esirler, değişim süreci çerçevesinde serbest bırakılacaktı (Jahn, 1961: 65-75). Örneğin, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 15 Ağustos 1700 tarihli bir belgede, 44 Nemçe esirinin barış antlaşması gereğince iadesi gündeme gelmektedir. Bu esirlerin memleketlerine güvenli bir şekilde dönebilmeleri için yol güzergâhlarında bulunan Osmanlı idari ve askeri görevlilerine bir ferman yazılmıştır. Ayrıca bunların, İstanbul'da bulunan Nemçe büyükelçisi aracılığıyla güvenli bir şekilde memleketlerine varmaları için öncelikle yiyecek ve içeceklerinin karşılanması, akçelerinin verilmesi ve yollarda rahat ettirilmeleri amacıyla sultan tarafından hüküm verilmiştir (BOA, İE.AS, 49-4508, 2 Safer 1112 / 15 Ağustos 1700). Burada dikkatimizi çeken Nemçe esirlerinin güvenliğinin sağlanması yanında, onlara, ihtiyaçlarını karşılamaları için Osmanlı Devleti tarafından bir miktar da para verilmesidir. Osmanlı Devleti, karşılıklı değişim antlaşması çerçevesinde serbest bırakılan esirlerin güvenli bir şekilde memleketlerine ulaşmasını sağladığı için, bu konuda fazla sorun yaşanmadığı anlaşılmaktadır. Elbette asıl sorunlar, ister devlet elinde olsun ister özel mülkiyette bulunsun, bunun dışında kalan esirlerin serbest bırakılması konusunda yaşanmıştır. Bu durumda ise "bahâ" denilen fidye sistemi devreye sokulmuştur.

Karlofça Antlaşması'nda, özel mülkiyette bulunan esirlere, adil ya da eğer mümkünse düşük bir fidye karşılığında serbest kalma hakkı tanınmıştır. Elbette bu, esir sahipleriyle uzlaşmak suretiyle gerçekleştirilecekti. Esir sahibiyle fiyat konusunda uzlaşma sağlanamadığı durumlarda fidye miktarını, muhtemel kavgaları önlemek için bölge kadıları tespit edeceklerdi. Bu yöntemin de uygulanamaması durumlarda, şahitlerin ifadeleri ya da yemin vasıtasıyla fidye bedellerinin ödendiği kanıtlanan esirler serbest bırakılabilecekti. Buna benzer bir usul de Avusturya'daki Türk esirler için uygulanacaktı. Esirlerin insanca

² Örneğin, büyük babası, büyük amcası ve babası Mohaç Savaşı'na katılan Kronist İbrahim Peçevi, bu savaşta esir alınan 4.000 kişinin öldürüldüğünden bahsetmektedir. Bkz. Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi, cilt 1, Türkçe'ye çeviren Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1981, s. 68.

³ Tabii buradan, esirlere her zaman iyi davranılmadığı ve köleleri dövmeye belli bir dereceye kadar tolerans gösterildiği sonucu çıkmaktadır.

muamele görmesini, değişim sürecinin sonuna kadar iki tarafın elçileri takip edecekti. Tabi ki esir değişimi, her iki tarafta da kendi inançlarında ısrar eden kişileri kapsayacaktı.

Hristiyan köleleri, özellikle savaş esirlerini fidye yoluyla Müslümanların elinden kurtarmak, Hristiyan dünyasında Haçlı seferlerinden beri bir “hayır işi” olarak görülmüştür. 13. yüzyılın başlarında, bizzat bu iş için bazı tarikatlar kurulmuş, bunlar arasında *Trinitar Tarikatı* önemli bir rol oynamıştır. Bu tarikatın, 1688 yılında Avusturya’da “Beyaz İspanyollar” olarak adlandırılan bir kolu açılmış ve bu tarihten itibaren fidye ile esir kurtarma görevini, sadece bu tarikat yerine getirmiştir. Trinitar Tarikatı’na çok geçmeden, esirleri fidye yoluyla kurtararak hayır işi yapan, örneğin Mercedar (Nolask) Tarikatı gibi çeşitli şövalye tarikatları da eklenmiş ve bunlar, zamanla bu işte önemli başarılar elde etmişlerdir. Bu tür toplulukların, zaman içerisinde 60.000’den fazla insanın özgürlüğüne kavuşmasına yardımcı olduğu bildirilmektedir. Osmanlı’daki Avusturya esirlerinin serbest bırakılmasında Avusturya elçileri ve onların tercümanlarının çabaları yanında, sözü edilen Trinitar Tarikatı’nın önemli bir rolü olmuştur. Hatta 1719 yılında Osmanlı sultanının (III. Ahmet) fermanyıyla İstanbul’da daimi bir ikamet verilen ve aynı zamanda da Avusturya elçisinin himayesinde bulunan bu tarikat, esir kurtarmak için Avusturya ve Almanya’dan bağışlar topluyordu. Elbette birçok esir de kendi tedarik ettiği fidye vasıtasıyla özgürlüğüne kavuşmaktaydı.

Fidye beledine gelince, gelince, bu bedel esirin yaşı, yetenekleri ve cinsiyetine göre 200 ile 600 kuruş arasında değişiklik göstermiştir. Kadırgalarda çalışmak için fiziksel açıdan en sağlıklı kişiler söz konusu olduğu için, bu sahada hizmet eden esirler için doğal olarak en yüksek fiyveler talep edilmiştir. Ancak ev köleleri, özellikle kadın köleler için de çok yüksek miktarlar (400 kuruş) istenmiştir. Tabi ki talep edilen fiyelerin miktarı, bunları ödeyenlerin konumuna ve nüfuzuna göre de değişiklik göstermiştir. Resmi kurumlar, elçilikler ve tarikatların ödediği miktarlar, genellikle 200 ile 250 kuruş arasında değişmiş, nadiren 300 kuruşa ulaşmıştır.

Esirlerin sahiplerine baktığımız zaman, bunların büyük bir bölümünün gemi kaptanları ile köleleri, çekirme isimli gemilerde çalışan özel kişilerden oluştuğunu görüyoruz. Bunları, paşa, ağa, bey, çavuş gibi ordu görevlileri ile efendi, molla gibi unvanları olan sivil ve din görevlileri takip etmiştir. Ordu mensupları, genellikle sahip oldukları esirler için bir tür sahiplik belgesi olan *pençik* denilen bir belge düzenletmişlerdir. Elbette serbest bırakılan esirler için de örgür olduklarını gösteren bir tür özgürlük belgesi (ahitname) düzenlenmiştir (Jahn, 1961:Jahn 63-75).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde kayıtlı 21 Ağustos 1694 tarihli bir belgeye göre, Macar ve Çek kraliçelerinin kethüdarları tarafından verilen bir arzuhalde, Nemçe esirlerinin makul ve orta derecede bir bedelle kurtarılmasını talep edilmiştir. Ayrıca belgede kurtarılması istenen esirler arasında deniz ümerasından Kızılhisarlı Salih Paşa’nın çekirme⁴ gemisinde bulunan Tobias isimli bir Nemçe esiri de zikredilmektedir. Bu arzuhale cevap olarak yazılan bir emirnamede, Nemçe esirlerinden Hristiyanlıkta ısrar edenlerin, münasip şekilde salıverilmelerinin uygun olacağı vurgulanmıştır. Ancak esirlerin bir kısmı, Osmanlı tebaasının elinde olduğu için esir sahipleri ile uzlaşılması gerektiği, eğer esir sahipleri uzlaşmaz ve sorun çıkarırlarsa, bu kişilerin tevkif edilmesinin ahitnâme gereği olduğu belirtilmiştir (BOA, İE.HR, 19-1717, 29 Zilhicce 1105 / 21 Ağustos 1694).

Annamaria isimli Avusturyalı bir köle kadın, 1702 yılında, ölen efendisi, yaşarken diğer kölelerle birlikte kendisini serbest bıraktığı için, yeni efendisinin sahiplik hakkını reddetmiş ve serbest bırakılmayı talep etmiştir. Bu iddianın doğruluğu şahitlerin ifadesiyle kanıtlandığı için kadının arzusu yerine getirilmiştir. Galata’ya komşu olan Kalfatçıbaşı Mahallesi’nden Hollandalı tüccar Petro Curuzo, Eylül 1702’de, tercüman Arslan (Petro’nun oğlu) vasıtasıyla, kendi kölesi Avusturyalı *Hans oğlu Jörg*’ü fidesiz serbest bıraktığını açıklamıştır. Yine Peralı Kirazkoz oğlu saatçi Macar Mezaros, 1706 yılı Kasım ayında İslam mahkemesinde Avusturyalı kölesi Margarete’yi gönüllü olarak – fidesiz – serbest bıraktığını açıklamıştır. 1740/41 yılında bir kadın tarafından, *Katharina Kauferin* adlı Avusturyalı bir kadın köle için bir adli özgürlük belgesi düzenlenmiştir. Bu örnekler, Osmanlı Devleti’nde gayrimüslimlerin de Hristiyan kölelere sahip olduklarını ve barış antlaşması gereğince bunları artık serbest bıraktıklarını göstermektedir (Jahn, 1961: 74).

Esirlerin özgürlüğüne kavuşmasının başka bir yolu ise İslam dinini kabul etmektir. Çünkü İslam hukukuna göre Müslüman olan kölelere hürriyetleri verilebilirdi. Osmanlı Devleti de genellikle bu yolu izlemiştir. Bu nedenle Avusturya esirlerinin, İslam dinini kabul edip serbest bırakılmayı talep ettiği durumlara sıkça rastlanmaktadır. Örneğin 19 Şubat 1700 tarihli bir kayıta böyle bir din değiştirme olayı anlatılmaktadır. Buna göre Nemçeli bir esir, İslam’ı kabul etmiştir. Abdullah Yakup ismini alan ve 30 akçe ulufeyle kalyon

⁴ 16. yüzyıl ile 20. yüzyılın son çeyreği arasında nakliye gemisi olarak kullanılan ahşap gemi. Ayrıntılı bilgi için bkz. İdris Turna/Ahmet Emre Pirim, “Çekirme Gemisinin Tarihi ve Dönemin Ticari Faaliyetlerindeki Rolü Üzerine Bir İnceleme”, *SOBİAD*, cilt 5, sayı 7 (2015), s. 119-135.

reisliğine tayin edilen bu şahıs, daha sonra sipahi olmak istemiş ve bu isteğini bir arzuhalle resmen devlete iletmiştir:

“Arzuhal budur ki, bundan önce Nemçe tarafına elçilik ile tayin buyuruldukdaki reisülkküttab efendi ile Nemçe diyarından çıkıp şerefü'l-İslam ile müşerref oldum. Hâlâ beylik kalyonlarında reislik hizmetine tayin olunup ulufem ve tayinim vardır. Velakin bana bir sipahi esamesi buyurulmasını.”

Sonuçta Abdullah Yakup'a bir sınır reisliği tevcih olunmuş, bunun karşılığında da kendisine günlük 20 akçe ücret tahsis edilmiştir (BOA, İE.HR, 4-400, 29 Şaban 1111 / 19 Şubat 1700).

Yine 23 Şubat 1701 tarihli bir belgede benzer bir durumla karşılaşırız. Buna göre ailesiyle, daha doğrusu bakmakla yükümlü olduğu kişilerle beraber, dört Nemçeli, İslam'ı kabul etmiştir. Bunlardan Yakup ismini alan bir şahıs, bir arzuhalle Yagodine gelirlerinden (Bükreş'te) verilmek üzere kendisine ve ailesine 25 akçelik bir ulufe tahsis edilmesini, ayrıca ihtida eden Ahmet kaptana da kifayet edecek tutarda bir maaş verilmesini talep etmiştir (BOA, AE.SMST II,45- 04428, 15 Ramazan 1112 / 23 Şubat 1701). Aynı yılın Mart ayına ait diğer bir belgede ise Nemçe savaşı esnasında ihtida edip İslam dinini tercih eden Fatma Hatun'un, kendisi, oğlu Mehmet ve kocası Yunus'a İstanbul mizan gelirlerinden ihsanda bulunulmasını talep ettiği konu edilmektedir. Fatma Hatun'un arzuhali üzerine kendisi ve ailesine İstanbul mizan gelirinden para verilmiştir. Elbette Fatma Hatun, yardım talebini bir arzuhalle resmen iletmiştir:

“Zevcem ile kendi rızalarımız ile Darü'l-İslam'a çıkıp elhamdülillah şerefü'l-İslam ile müşerref olup kendimin ve ehlimin bir yerde bir akçe gelirimiz olmayıp şöyle naçar kalmakla, halimize merhamet buyurularak benim evladım Mehemed'e gümrükten birkaç akçe vazife ihsan olunması ricasına baki ferman sultanımızdır. Fatma, zevcim Yunus ve oğlum Mehemed.” (BOA, AE.SMST II, 36-3521, 9 Şevval 1112 / 19 Mart 1701).

Konu esirler olduğunda, doğal olarak akla gelen ilk ve en önemli sorulardan biri de bunlara esaretleri esnasında yapılan muamele olmaktadır. Elbette elimizde esirlere yapılan muameleleri yeterince aydınlatılacak bilgiler mevcut değil. Ancak yine de kaynakların verdiği, esirlere sağlanan iâşe maddelerinin cinsi, bunların tutarları gibi bazı bilgiler, esirlerin içinde bulunduğu şartları kısmen de olsa tahmin etmemize yardımcı olmaktadır. En azından belgelerden, esirlerden iş gücü olarak faydalanılmasının da etkisiyle onların beslenme ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasına özen gösterildiği sonucu çıkmaktadır:

Temmuz-Eylül 1691 aralığına ait dört belgede, Yedikule'de hapis olan Nemçe kaptanına verilen nafakadan bahsedilmektedir. Temmuz ayına ait birinci belgede, kaptanın nafaka bedelinin darphanede darp edilen “mangır”dan karşılanması konusunda bir tavsiye sunulduğu ve nafaka bedeli olarak 600 akçe verilmesine karar verildiği bildirilmektedir (BOA, İE.HR, 7-679, 6 Şevval 1102 / 3 Temmuz 1691). İkinci belge, Yedikule dizdarı (kale muhafızı) Mehmet Ağa'nın bir arz yazısıdır. Mehmet efendi burada, kaptana günlük 20 akçe nafaka verilmesinin emredildiğini hatırlattıktan sonra, içinde bulunulan Ramazan ayında (Mart/Nisan) bu nafakanın verilmesini talep etmekte ve nafakanın meblağının günlük 20 akçeden aylık 600 akçe tuttuğunu belirtmektedir (BOA, İE.AS, 39-3536, 8 Şevval 1102 / 5 Temmuz 1691). Ağustos tarihli bir kayıta Mehmet Ağa'nın Mayıs ayı nafakası olarak 580 akçe talep ettiği bildirilmektedir (BOA, İE.HR, 4-415, 3 Zilhicce 1102 / 28 Ağustos 1691). Bir sonraki ay Mehmet Ağa, yine 600 akçe talep etmiştir (BOA, İE.HR, 3-325, 2 Muharrem 1103 / 25 Eylül 1691).

Belgrad muhafızı Hüseyin Paşa'ya gönderilen 23 Mayıs 1692 tarihli bir emirname, esirlere verilecek et miktarı bildirilmektedir. Buna göre Belgrad'da bulunan sekiz Frenk esirine ekme yanında günlük üçer kıyye (1 kıyye 1282 gr.) et verilmesi kararlaştırılmıştır. Her kıyye, 12 akçe olarak hesaplanmak üzere, günlük 36 akçelik et bedelinin her ay tahsil edilmesi emredilmiştir (BOA, İ.DH, 10-939, 7 Ramazan 1103 / 23 Mayıs 1692). 18 Aralık 1694 tarihli bir tezkireye göre, Gümrük Emni El-Hac Ali Ağa'ya yazılan bir emirde, Yedikule'de hapsedilmeleri emredilen Nemçeli esir kaptanların ekme, et, darı, yağ, nohut ve sair zahire bedelinin, İstanbul, Galata, Gelibolu ve tabii yerlerden verilmesi istenmiştir (BOA, AE.SMST II, 52-05262, 1 Cemaziyelevvel 1106 / 18 Aralık 1694). Yedikule'de mahpus iken af edilen ve serbest bırakılarak Edirne'ye gelen 19 Nemçe esiri, yazmış oldukları bir ortak istidada, sultandan nafakalarını istemişlerdir. Bunun üzerine yapılan hesapta 10 günlük (4-14 Haziran 1699) nafaka bedeli olarak 8.800 akçenin verilmesi için emir çıkartılmıştır (BOA, İE.HR, 6-540, 16 Zilhicce 1110 / 15 Haziran 1699).

Osmanlı Devleti, esirlerden çeşitli şekillerde faydalanmıştır. Bazı esirler yol, köprü, kale yapımı ve tamiri gibi inşaat işlerinde çalıştırılarak iş gücü alanında avantaj sağlanırken, bazı esirler de kendi kabiliyetleri doğrultusunda istihdam edilerek kalifiye eleman açığı giderilmeye çalışılmıştır. Örneğin 1692 yılının Eylül

ayında düzenlenen bir defterde, Nemçe esirlerinin, Belgrad kalesi ve civarında bulunan köprüde 5 gün amale olarak çalıştırıldıklarından bahsedilmektedir. Buna göre sözü edilen yerlerde, amele olarak 742 Nemçe esiri çalışmıştır. Deftere detaylı olarak bakıldığında bu esirlerin çoğunlukla kireçhanede çalıştıkları görülmektedir. Özellikle de bu kişiler taş kırıcı ve kireççi amele olarak istihdam edilmişlerdir (BOA, İE.NF, 1-54, 12 Muharrem 1104 – 23 Eylül 1692). 16 Nisan 1697 tarihli bir belgede ise Nemçe’de humbaracı ve topçu olup Saksı muharebesinde Humbaracı Salih ve Süleyman isimli gemi kaptanları tarafından esir edilen bir Nemçelinin Humbarahane’ye teslimi hakkında Tuna kaptanı paşaya bir emirname gönderildiğini görüyoruz. Emirnamede bu yaşlı Nemçelinin humbaracılık ilminde maharetli biri olduğu için kaptanlara 30 kuruş verilip humbaracıbaşı Osman’a teslim ettirilmesi istenmiştir (BOA, İE.BH, 8-659, 24 Ramazan 1108 / 16 Nisan 1697).

4. SONUÇ

Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminde, en azından daha sonraki şekliyle tanıdığımız bir esirlik kurumu olmamıştır. Esirlik, fetihler vasıtasıyla Avrupa’yla olan temasın da etkisiyle ilerleyen yüzyıllarda uzun bir süreçte gelişmiştir. Ordu mensuplarının ve özel şahısların da eline geçerek onların kölesi durumuna düşen savaş esirleri, zamanla Osmanlı sosyal hayatının önemli bir parçası haline gelmiştir. Osmanlı Devleti, elbette savaştığı bütün düşmanlarının bölgelerinden esirler elde etmiştir. Ancak Balkanların ve nihayet Macaristan’ın fethinden sonra Avusturya’yla komşu ve aynı zamanda sürekli savaş halinde olunması, esirlerin çok önemli bir bölümünün Nemçe denilen Avusturya ve Alman kökenli olması sonucunu doğurmuştur. Tabi ki buna, Osmanlı’nın Batı’daki müttefikleri ve Habsburgların düşmanı olan Fransa ve müttefikleri de Osmanlı’ya bunların bölgelerinden esirler sağlayarak katkıda bulunmuşlardır. Esirler hakkında, kaynaklarda özellikle II. Viyana Kuşatmasından sonraki dönemde ayrıntılı bilgiler bulmamız, bu dönemde meydana gelen Osmanlı-Avusturya savaşlarında önemli miktarda esir ele geçirildiğini göstermektedir.

İslam hukuku, esirlerin ya da kölelerin, şartların sağlanması halinde kurtulabileceğini öngördüğü için, bu kuralı, İslam hukukuna bağlı olduğunu bildiğimiz Osmanlı Devleti de daima olumlu karşılamıştır. Ancak esirlerin serbest bırakılması noktasında devletin, kendi ihtiyaçlarına, çıkarlarına ve içinde bulunulan şartlara göre hareket ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü devlet, esirleri çeşitli alanlarda istihdam ederek, onlardan hem kalifiye eleman olarak hem de genel olarak işgücü sağlamak için faydalanmıştır. Esirler, özellikle denizcilik alanında kürekçi olarak çalıştırılmışlardır. Ancak diğer taraftan da esirleri serbest bırakmanın ekonomik avantajları olmuştur. Çünkü esirler, genellikle “baha” denilen bir fidye karşılığında serbest bırakılmışlardır. Kaynaklar, bilhassa özel şahısların hizmetinde bulunan esirlerin, bu yöntemle kurtarıldıklarını bildirmektedirler. Bu yöntemle, Avusturya elçilerinin ve esir kurtarmayı bir hayır işi olarak gören Avusturya Trinitar Tarikatı’nın çok sayıda esirin hürriyetine kavuşmasına yardımcı olduğu görülmektedir. Esirlerin, hürriyetlerine kavuşmada başvurdukları yöntemlerden biri de İslam’ı kabul etmektir. Kaynaklarda bu yolla azat edilen hatta kendilerine ödenek tahsis edilen esirlere sık sık rastlanmaktadır. Ancak burada göz önünde bulundurulması gereken husus, bu yola başvuranların niyetlerinde samimi olup olmadıklarıdır. Çünkü bu yola başvuranların, fidye ödeyerek kurtulacak durumda olmayanlar olabileceğini ve esas hedeflerinin, serbest kalma ve hatta buna ilaveten maddi destek alma imkânından faydalanmak olabileceğini unutmamak gerekir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri (BOA)

BOA, İE.HR, 19-1717.

BOA, İE.HR, 4-400.

BOA, AE.SMST II,45- 04428.

BOA, AE.SMST II, 36-3521.

BOA, İE.HR, 7-679.

BOA, İE.AS, 39-3536.

BOA, İE.HR, 4-415.

BOA, İE.HR, 3-325.

BOA, İ.DH, 10-939.

BOA, AE.SMST II, 52-05262.

BOA, İE.HR, 6-540.

BOA, İE.NF, 1-54.

BOA, İE.BH, 8-659.

BOA, İE.AS, 49-4508.

Kitaplar ve Diğer Araştırmalar

ENGİN, Nihat (2002), Osmanlılarda Kölelik, *DİA* 26, Ankara, s. 246-248.

JAHN, Karl (1961), “Zum Loskauf christlicher und türkischer Gefangener und Sklaven im 18. Jahrhundert”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, vol. 111, s. 63-85.

ÖZEL, Ahmet (1995), “Esir”, *DİA*, Cilt 11, s. 382-389.

PURGSTALL, Joseph Hammer von (1830), *Geschichte des Osmanischen Reiches*, sechster Band, Pest: Hartlebens Verlage.

SELÇUK, Hava (2014), Savaş Esirlerinin Din değişikliği (Nemçeli Esirler örneği), *Turkish Studies* 9/4, s. 1005-1013.

SOLAK, Mehmet, *Erken Modern Dönemde Osmanlı-Habsburg Sınır Savunma Sistemleri (1540-1664)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.

TAHİROĞLU, Bülent (1979-1981), Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, cilt 45, sayı 1-4, s. 649-676.

TURNA, İdris/Pirim, Ahmet Emre (2015), “Çektirme Gemisinin Tarihi ve Dönemin Ticari Faaliyetlerindeki Rolü Üzerine Bir İnceleme”, *SOBİAD*, cilt 5, sayı 7, s. 119-135.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1983), *Osmanlı Tarihi*, Cilt II, 7.Baskı, Ankara: TTK Yayınları.